

## “Световната система” на Имануел Уолърстейн и проблемът за глобализацията

Олга Симова

Пловдивски университет "Паисий Хилендарски", Пловдив

**РЕЗЮМЕ:** Докладът разглежда възможностите и ограниченията на теорията на Имануел Уолърстейн за световната система при нейното приложение към проблема за глобализацията. Скицират се разбиранията на автора за обществото, социалните неравенства, кризата на системата и антисистемните движения. Очертават се приликите и разликите между неговата концепция и близки до нея теории, най-вече марксизма. Макар да се отбелязва системният подход като една възможност за разглеждане на социалните проблеми вън от "контейнерната представа" за обществото, се подчертават ограничените възможности на теорията на Уолърстейн в изследването на глобализацията, поради присъщия и детерминизъм и монокаузалност.

### IMMANUEL WALLERSTEIN'S "WORLD-SYSTEM" AND THE PROBLEM OF GLOBALIZATION

**ABSTRACT:** The paper examines the possibilities and the limits of Immanuel Wallerstein's theory of the "world-system" in its application to the problem of globalization. Wallerstein's views on society, social inequalities, crisis of the system and antisystemic movements are sketched out. Similarities and differences between Wallerstein's conception and resembling theories, especially the Marxism, are traced. Mentioning the system approach as one of the possibilities to treat social problems outside the "container notion" of society, the author underlines the limited possibilities of Wallerstein's theory to investigate the globalization, because of its inherent determinism and monocausality.

В дебата за глобализацията се очертават два типа социологически концепции от гледна точка на тяхното разбиране за основните единици в анализа на обществото. Тези които изхождат от представата за обществото като съвкупност от актьори (индивидуални и колективни), организирана около някакви териториални единици, най-често национални държави, изпадат в сериозни затруднения, изправяйки се пред проблема глобализация. Териториалните граници вече не са пречка за разширяване на социалните контакти – икономически, културни, лични – не само в рамките на един регион, но все повече и по целия свят. От гледна точка на този тип концепции изглежда, че обществата се разпадат, идентичностите се размиват, а реда, включително и политическия ред е все по-невъзможен. Други социологически теории (системните) предпочитат да използват като основни единици на анализа социалните системи или както е в случая с Уолърстейн "световната система". Тази по-абстрактна гледна точка няма толкова драматичен проблем с глобализацията, защото още със своите базови допускания приема, че е възможно да съществува световно общество под формата на световна система. Нещо повече, за някои от авторите то е всъщност единственото общество. Концепцията на Имануел Уолърстейн е една от най-обсъжданите (афирмативно и критически) в края на XX век и е представителна за опитите да се погледне на глобализацията от една системно-теоретична перспектива с марксистки импликации. Резултатите от този опит, които са предмет на обсъждане в настоящия доклад, заслужават внимание доколкото показват възможностите и ограниченията на един такъв подход към многомерните проблеми на глобализацията.

### Общество или система?

Уолърстейн се съмнява в основното понятие, с което работи социологията от нейното възникване до днес – понятието "общество". То според него е твърде неопределено, защото не може ясно да се разграничи от понятието държава. Обществото се намира в сложна отчасти симбиозна, отчасти антагонистична връзка с държавата. За разминаването между тях авторът дава пример с общества, които се "поместват" в повече от една държава и общества, които не достигат до създаване на държава. От друга страна на въпроса за принадлежността на един индивид към дадено общество, отговор дава държавата с изработените от нея критерии за гражданство. Използвайки термина "общество" ние всъщност имаме работа с нещо, което не е държава, но и не е отделено от държавата и обикновено има едни и същи граници с нея. Според Уолърстейн границите на всяко "общество" са изменчиви и спорни, често свързани с исторически събития (войни, завоевания), които от гледна точка на вътрешното развитие на "обществото" често са случайни. Затова при употребата на понятието "общество" според него на първо място става дума за "реторическа конструкция", а не за аналитичен инструмент, с помощта на който се анализират социалните процеси.

Уолърстейн предпочита понятието "световна система" (world-system), която той разбира като *система на световното разделение на труда*, състояща се от производствени връзки и размяна. Тя е автономна икономическа единица с единно разделение на труда, но не е политическа единица. Чисто теоретично може да се мисли за единна политическа система, обхващаща целия свят под формата на "световна империя", в която обаче би

имало намаляваща ефективност на контрола. Така, че световната система всъщност е световното стопанство (world-economy). То е много нестабилна структура, която проявява тенденция или към империя или към дезинтеграция. Това че не се е превърнала в империя през последните 500 години се дължи на една особеност, "която е политическата страна на формата на икономическата организация наречена капитализъм" (Wallerstein I., 1974: 348). Капитализмът според Уолърстейн може да процъфтява защото световното стопанство не е имало в своите рамки само една, а множество политически системи. Стопански системи е имало и в предмодерния свят, но никоя от тях не е достигала до глобален обхват. Освен това размяната в тях е била концентрирана главно върху луксозни стоки, а не върху стоки за всекидневна употреба, което също е ограничавало обхватът на системата от гледна точка на включеността на индивидите и групите в нея.

Изхождайки от тази системно-теоретична перспектива Уолърстейн предполага, че развитието, което днес се свързва с термина "глобализацията" съвсем не е ново явление, а е започнало преди около пет столетия заедно със създаването на "модерната, капиталистическа световната система". Нещо повече всичко, което се е случило в социалния и политически свят от тогава насам – възникването на суверенните държави, нациите и национални държави, класите, формите на семейството и т.н. е резултат от нея.

От тази гледна точка той се чувства длъжен да опровергае "митовите" в прочита на европейската история, по които иначе противоположните светогледи на либерализма и марксизма имат консенсус. Митът, на чието опровергаване Уолърстейн държи най-много, се отнася до икономическото развитие и възникването на т.н. "национално стопанство" (national economy). Обикновено това развитие се описва в три стъпки: от затвореното натурално стопанство през градското стопанство до националното стопанство. Ключовият елемент, който отразява либерално-марксисткия консенсус тук е виждането за историята като *разширяване на икономическите кръгове, като преход от локалното към националното равнище*. Последното се разполага в рамките на националната държава. Тази традиционна версия представя останалия свят като нещо външно за националното стопанство и националната държава, т.е. за "обществото", затова на международните връзки се посвещава сравнително малка част от вниманието на националната държава. Допуска се, че развитието от тази изходна точка върви в посока към "интернационализация" на икономическите, политическите и културните връзки, но това се наблюдава едва отскоро, от 70-те години на XX в. или най-много от годините след Втората световна война. Според тези интерпретации едва сега "за първи път" има нещо, което можем да наречем световна икономика.

Със своята системно-теоретична концептуална схема Уолърстейн обръща перспективата на интерпретация. Според него преходът от феодализма към капитализма предполага (логически и исторически) създаване първо на световно стопанство (world-economy). Разделението на труда в него се е задълбочавало, а връзките са се

уплътнявали заедно с промяната на стоките, обект на световната търговия - от предмети на разкоша към предмети от първа необходимост. Това е свързало в един процес ограничените вериги на производство и е дало възможност за натрупване на значителна добавена стойност, както и за нейната концентрация в относително малко ръце. Такива вериги за производство и разпространение на стоки са били налице още в XVI в., преди всякакво национално стопанство. Тяхното съществуване би могло да се гарантира само от създаване на междудържавна система, координирана съобразно границите на реалното разделение на труда в капиталистическото световно стопанство. Когато разделението на труда е започнало да се разпространява извън пределите на Европа и да обхваща целия свят, същото се е случило и с границите на междудържавната система. Суверенните държави са били създадени като инструменти вътре в тази разширяваща се междудържавна система. Самият суверенитет се явява в две форми: вътрешен – юридическо себеутвърждаване в пределите на дадена територия, и външен - признанието от страна на другите. Именно от така разбрания суверенитет се извлича легитимността на държавите.

Характеристиките на световната система се проектират не само във външната по отношение на отделните държави-общества международна система, но и в тяхното вътрешно развитие. Според автора развитие търпят не отделните "общества", а световната система. Създадено веднъж световното капиталистическо стопанство отначало се уплътнява, а след това с течение на времето, влиянието на неговите базисни структури върху социалните процеси, разположени вътре в него, се задълбочава и разширява. Именно вътре в тази система се появяват институциите, които ние съвсем погрешно често описваме като "първични". Националните държави са възникнали като инструмент на създаващата се капиталистическа система, а нациите от своя страна са техен продукт. Социалното разделение продължава с възникването на класите, които също са резултат от световни процеси. Дори днешните структури на семейството са конструирани, така, че да отговарят едновременно на двойна потребност: да социализират работната сила и да дават на тази работна сила някаква защита от въздействията на системата на труда.

Уолърстейн се опитва да предложи различна интерпретация и на традиционното противопоставяне в социологията между *общност и общество*, идващо от Тьоние. Според него само световната система, разбирана като капиталистическата световна икономика и политическата междудържавна система, състояща се от суверенни държави, представлява общество (Gesellschaft), защото там се разполагат договорните задължения. За да легитимира своите структури, това общество не само разрушава исторически съществуващите общности (Gemeinschaften), но и създава нови общности, от които най-важни са националните държави, нациите или така наречените "общества". От тази гледна точка може да се каже, че в модерната епоха се движим не от общност към общество, а от общество към общност. Така световното общество, което много теоретици проектират в бъдещето, за Уолърстейн отдавна е факт, но заедно с неговото развитие

се върви към все по-голяма диференциация на общностите, които днес са по-сложни отколкото в миналото, намират се във взаимно преплитане и състезание. Проблемът е в това, че те никога не са били толкова малко легитимни и толкова ирационални, защото причината за възникването им са нивелиращите, рационализиращи процеси в световното общество. Тази фрагментация и загубата на легитимност се преценява като израз на кризисни тенденции в системата, за които ще стане дума по-късно.

Уолърстейн тръгва с претенцията да ограничи контингентността в анализа на социалното. Това неминуемо води до редуциране на конкретността, която винаги носи случайни характеристики и разполага анализа на едно много високо абстрактно равнище. Давайки си сметка за опасностите от холистки интерпретации, които крие този подход в увода на "The Modern World System" той пише: "Не трябва да се смесва сумата (totality) с пълнотата (completeness). Цялото е повече от неговите части, но то със сигурност е и по-малко" (П.Т.: 7). В същото време обаче авторът се подава на холисткото изкушение да обяснява всички социални явления, от държавата до семейството с характеристиките на световната система, които са основно икономически. Въпреки опита да се разграничи от марксизма той успява само по отношение на посоката на процеса и то на едно изключително абстрактно и формално равнище, а не по отношение на интерпретациите на неговата същност, доколкото го свързва с капитализма като икономическа система. Характеристиките на световната система почти изцяло съвпадат с описанието на развитието на световния пазар в "Манифест на комунистическата партия".

Системната перспектива обаче позволява на Уолърстейн да не обръща толкова голямо внимание на актьорите (в случая с марксизма класите), чрез чиято дейност се реализира логиката на развитието и това е едно от основните му различия с Маркс. Създаването на световен пазар Маркс и Енгелс обясняват с потребността на буржоазията от постоянно растяща продажба на нейните продукти. Тази потребност "трябва да се загнездва навсякъде, навсякъде трябва да пуска корени, навсякъде трябва да установява връзки. Чрез експлоатация на световния пазар буржоазията преобразува производството и потреблението на всички страни в космополитични" (Маркс К., Енгелс Фр., 1999: 30). Бягството от свързването на "обективното" развитие на системата с класите и техните конкретни действия при Уолърстейн произтича и от акцента върху търговията, т. е. отношенията на размяна, а не толкова върху отношенията в производството. Този пункт в теорията му често е обект на критика и заради недостатъчното разграничаване между начин на производство и размяна. Възможно е да съществува една единствена система на размяна, в рамките на която да има множество начини на производство. Класите в марксизма от друга страна се дефинират именно във връзка с отношенията на производство. Пренебрегването на последните води до пренебрегване на класите и класовата борба като фактор за промяна на системата в теорията на Уолърстейн. С идеята за класи и класова борба в марксизма към чисто икономическия елемент в развитието на системата се

прибавят и други елементи (политически, културни и други конкретни характеристики свързани с представата за група), а съответно и други логики, освен икономическата. Подобно включване на конкретност Уолърстейн се опитва да избегне, което подсилва икономическия детерминизъм и монокаузалността на неговата теория.

При Маркс обръщането към класите е свързано и с по-широката претенция, теорията за обществото да изхожда не от абстрактни идеи, а от конкретните потребности на хората и отношенията между тях във връзка със задоволяването им. Така класите със специфичните си интереси се превръщат в онези актьори, чрез действията на които се осъществяват законите на историята, в един вид посредниците между конкретното и абстрактното. При Уолърстейн няма нужда от посредници актьори, пътят на разсъжденията върви от абстрактното към конкретното направо, по подобие на Хегел, принципът се налага "зад гърба на хората", независимо от техните намерения и действия. А търсенето на "закономерности на историята" не се различава от многократно критикуваните в досегашната теория опити.

### Социалното неравенство - център, периферия, полупериферия

Социалното неравенство според Уолърстейн се разполага в рамка, която обхваща целия свят - световната система. То се определя не от разделението на две класи, а от разграничението на три структурни елемента в системата, които той нарича "зони". Те са обозначени като център, периферия и полупериферия и въпреки, че трябва да се разбират преди всичко структурно, често се свързват с определени пространствени единици. Разграниченията между тях са съобразно критериите: разполагане с капитал, характеристики на трудовите отношения, технически знания, интензивност на търговията, начин на живот на населението и политико-военна мощ.

Центърът получава най-много от световния капитал, развива широка бюрокрация и мощна армия, което му позволява да упражнява контрол върху световната търговия. От центъра започва създаването и разпространяването на институции, политически идеологии, технологии, начин на възпитание. В най-ранната фаза от развитието на световната система като център се оформят Англия, Нидерландия и Франция. В периферията липсват силни, централизирани управления или те са контролирани от други държави. Тя експортира основно суровини към центъра и често използва принудителен труд. Центърът от своя страна присвоява голяма част от капитала върху основата на неравноправни търговски отношения. Пример за региони, принадлежащи към тази зона в миналото са Източна Европа и Латинска Америка. Полупериферията представляват региони от центъра, които са в упадък или региони от периферията, които се опитват да подобрят позициите си в световната икономика. Те често служат за буфер между центъра и периферията. Наред с тези зони в миналото е имало и една друга категория, такива които са извън модерната световна икономика, обозначаващи от Уолърстейн като "външни региони". Те поддържат собствена икономическа система,

която е откъсната от световната чрез държавно подпомагане и регулиране на икономиката, и ограничаване на външното търговско влияние. Като пример за такъв регион се посочва Русия. С развитието на световното стопанство, процес, който днес се нарича икономическа глобализация, външните зони постепенно изчезват.

Това структурно разграничение е изключително важно за динамиката на системата, защото тя се базира на разделение на труда, което определя връзката между отделните региони и условията на труд във всеки един от тях. Позицията на един регион, държава или социална група във връзка с разграничението център-периферия е решаваща както за мястото им в световната икономика, така и по отношение на вътрешно-политическите характеристики. Това означава, че с усилията си хора, групи и държави могат твърде малко да подобрят своето положение, ако не променят позицията си в световното разделение на труда. Така Уолърстейн отдава преимущество изцяло на външните фактори за развитието и подценява вътрешните социални и политически фактори.

Отношенията между центъра и периферията той вижда като отношения на експлоатация и потисничество. Слабото развитие на някои райони в света е причинено от доброто развитие на други, защото е резултат от неравносътна размяна. Подобни обяснения не отговарят и не могат да отговорят на един важен въпрос: защо едни региони са извървяли пътя от периферия към полупериферия до център, а други не, ако основната причина за изостаналостта е експлоатацията от страна на центъра. По въпроса за отношенията между развити и неразвити страни и региони Уолърстейн се нарежда сред привържениците на теориите на зависимостта в изследванията върху проблематиката на развитието, които представляват частен случай на теорията на империализма. Те се противопоставят на теориите на модернизацията, станали доста популярни през втората половина на XX в., на техните обяснения за изостаналостта и на рецептите за наваквасващо развитие.

Изследването на социалните неравенства в рамките на марксистката парадигма, от която Уолърстейн е силно повлиян, има смисъл за очертаването на евентуални линии на конфликт. С образуването на универсални икономически пространства и задълбочаването на капиталистическата логика според него, не настъпва "вечният мир", уплътняването и разширяването на икономическите връзки не е от полза за всички, както оптимистично твърдят неолибералните теоретици. Това произтича от по-общото неприемане на капитализма и по-специално от схващането на световната търговия като нулева игра – печалбата на някой е за сметка на загубата на друг. Така разсъжденията на Уолърстейн водят към извода, че развитието на всички региони в рамките на съществуващата капиталистическата световна система е невъзможно. От друга страна глобализацията, според него е един обективен процес в системата, който не може да се спре. Следователно може да се разчита само на също така обективна криза на системата, която да доведе до нейния крах и да открие нови възможности.

В системата според Уолърстейн съществуват множество конфликти, които на пръв поглед изглеждат разнопосочни и се проявяват по много линии – антизападни, антимо-

дерни, фундаменталистки реакции, природозащитни и националистически движения. Те са провокирани от вкопчването в национални идентичности и суверенитети и от нарастващата пропаст между бедността и богатството. Тяхната енергия, колкото и да изглежда насочена в различни посоки, се събира като във фокус срещу универсализацията и глобалния пазар. Именно тази линия на конфликт истински заплашва системата, защото само тя поставя под въпрос нейните "метафизически предпоставки".

## Кризата на системата и антисистемните движения

От казаното дотук става ясно, че Уолърстейн е критично настроен както към глобализацията, така и по общо към капитализма. Неговата критика, въпреки че е в марксистки дух, се различава значително от тази на Маркс. Що се отнася до самото описание на последиците от налагането на световния пазар, за Маркс те са амбивалентни. От една страна този процес е в съзвучие с прогреса, включва все повече страни и хора, прави света по-единен, от друга – има дехуманизиращи резултати, доколкото самият капиталистически начин на производство е дехуманизиращ. Маркс е убеден, че "с бързото усъвършенстване на всички средства за производство, с безкрайно улеснените съобщения буржоазията въвлеча в цивилизацията всички, включително и най-варварските, народи. Евтините цени на нейните стоки са тежката артилерия, с която тя събаря всички китайски стени, с която принуждава за капитулация и най-упоритата омраза на варварите към чужденците. Тя принуждава всички нации да усвоят буржоазния начин на производство, ако не искат да загинат; тя ги принуждава да въведат у себе си така наречената цивилизация, т.е. да станат буржоа. С една дума, тя си създава свят по свой образ и подобие" (Маркс К., Енгелс Фр., 1999: 31).

От една страна Уолърстейн не отбелязва като нещо положително цивилизаторската роля на буржоазията, което е следствие на отказа от либерално-марксисткия консенсус за прогреса. От друга страна, поради своята по-скоро сциентистка нагласа, той избягва етическите измерения и затова не говори за "дехуманизиращи" следствия на капиталистическата световна система. Нейните недъзи се търсят обективистично, по линия на разграниченията между формална и материална рационалност в смисъла на М. Вебер. Днес относителното равновесие на системата вече е нарушено. Капиталистическото световно стопанство е успявало в продължение на векове да разрешава своите краткосрочни и средносрочни проблеми. Но самите решения на проблемите създават изменения в дълбинната структура на системата, които с течение на времето премахват способността за постоянно приспособяване, защото системата методично отстранява различните степени на свобода. Разширявайки формалната рационалност, тя се превръща във все по-ирационална в съдържателно отношение.

Израз на разрухата, според Уолърстейн е разпадането на базовият консенсус между либерализма и левите идеологии по отношение на прогреса, за който вече стана

дума. Възхвалата на ефективността на капиталистическата цивилизация навсякъде се съпровожда от признаци на културен песимизъм. Според автора ние се намираме пред "световен, културен бунт срещу потисничеството", който приема различни форми – религиозен фундаментализъм, хедонистичен егоизъм, многообразни контракултури, зелени, антирасистки и антисексистки движения. Всички те, въпреки различията си, са следствие от разпространението на капиталистическата система. Те са "вик на болка" срещу ирационалността, която се налага в името на универсална, рационализираща логика. Нашият свят не става по-рационален и не се движим от общност към общество, а обратно, като общностите стават все по-ирационални и по-малко легитимни. Ако тази констатация не беше вярна, ние според Уолърстейн вече "щяхме да се къпем в рационалните води на просвещенския свят." (Уолърстейн, 1992: 85) В същото време кризата е обхванала и аналитичната, саморефлексивна структура на системата – науката, защото все повече се появяват съмнения в нейните фундаменталните предпоставки. Тя вече не са възприема толкова като "разомагьосване", а по-скоро като "ново омагьосване на света", произвежда повече несигурност, отколкото сигурност.

Кризата на системата се проявява и във възникването на много антисистемни движения, които набират сила и се изплъзват от контрол. Антисистемните идеологии и движения са твърде стари, но според Уолърстейн неуспешни досега, защото са в плен на митове. Не само Френската, но и Руската, и всички други революции на равнището на една национална държава според него трудно могат да се схващат като истински революции по отношение на капитализма, защото той съществува като глобална система. Рано или късно антисистемните движения са се свързвали с държавата и по този начин са били впримчвани в междудържавната система. От самото начало глобалният капитализъм се е нуждаел от национални държави, но в същото време се е разпростирал върху целия глобус. Затова удари по него са могли да нанесат само антисистемни движения, които са действали едновременно в много страни (например революциите от 1848 и 1968).

Всички антисистемни движения, които са се появявали досега са продукт на световната капиталистическа система и поради това, те не само са я подкопавали със своите действия, частично постигайки целите си, но и са я поддържали, приемайки нейната междудържавна система и оперирайки в нея. Това е създавало вътрешни граници пред способността им да оказват мобилизиращо въздействие в бъдеще. Така кризата на световната система се оказва и криза на антисистемните движения. Тя се изразява в неспособността им да трансформират своята растяща, според Уолърстейн, политическа мощ в процес, който би могъл действително да промени системата. Немаловажна причина за това е и включването на големи сегменти от идеологията на съществуващата световна система в идеологиите на антисистемните движения. Шансовете им днес обаче са по-добри, защото имат една по-ясна представа за системата, благодарение на самия Уолърстейн, разбира се. Заедно с това поради неравновесието в системата, ограничени флуктуации,

предизвикани от подобни движения, могат да имат значително въздействие върху нея.

Според автора държавата днес е силно разклатена и то не защото глобалният капитал няма нужда от нея, напротив транснационалните предприятия се нуждаят от силни държави за гарантирането на техните сделки. Проблемът е, че държавата днес е в много голяма степен делегитимирана, поради разочарование от всички модели на развитие: социалната държава на Запад, съветския модел и моделът на развитие в "третия свят". Разклащането на вярата в държавата според него произтича от световния процес на пролетаризация, а това придава революционен и преходен характер на нашето време. Нейното делегитимиране води до криза и на фиксираната в държавата левица, която се опитва да защитава "суверенитета" срещу безпощадно действащият глобален капитал. Апелът на Уолърстейн е за политика отвъд държавните граници, която в унисон с кризата на системата да доведе до залаза на глобалния капитализъм. Такава политика са способни да провеждат организации и коалиции, които могат да оперират от глобалното до локалното равнище, като "коалицията на дъгата" или "плюралистичното явление".

Според Уолърстейн "способността на човека да участва разумно в еволюцията на неговата собствена система, зависи от неговата способност да разбира цялото" (Wallerstein I., 1974: 10). Това може да се направи, ако се изхожда от представата за "добро общество", което за самия него означава "един по-егалитарен и либертарен свят" (П.Т.). Знанието за природата и еволюцията на модерната социална система, и възможностите за нейното развитие в настоящето и бъдещето е "сила, която би могла да бъде най-полезна на тези групи, които представляват интересите на по-широки и по-потиснати групи от световното население" (П.Т.). В този смисъл социалната наука може да даде своя принос за трансформация на системата с участие, което едновременно е в съзвучие с антисистемните движения и е свободно от тях. Така Уолърстейн се оказва отново в плен на формулираната от Маркс в единадесетият тезис за Фойербах идея за ролята на социалното знание, което трябва не само да обяснява света, но и да съдейства за неговата промяна в точно определена посока, обявена за път към "доброто общество".

\*\*\*

Основните възражения срещу концепцията на Уолърстейн са свързани с опита многообразни и противоречиви понякога процеси да се обяснят с един принцип, да се напъхат в една схема, която има претенцията да отразява "обективното развитие" на историята. Той интерпретира процесът на глобализация монокаузално, вижда една основна движеща сила в него – разпространението на световния пазар – като по този начин споделя с икономическия либерализъм една и съща основна предпоставка. Идеята, че моторът на глобализацията е капитализмът, защото по своята вътрешна логика капиталът е глобален, а всички общества, култури, класи, правителства, предприятия, домакинства и индивиди са включени в едно разделение на труда, не се различава от неолибералните възгледи. Разминават се само оценките за това развитие. Ако за

либерализма то е положително, за Уолърстейн то е източник на "потисничество". Така въпреки недоволството си от либерално-марксисткия консенсус той на практика го препотвърждава в този основен пункт. Ако обаче либералният поглед е продължител на оптимизма на консенсуса, съдържащ се в идеята за еволюцията към едно по-добро за всички състояние, то Уолърстейн е радикализирал критичните и песимистични моменти със склонността си да вижда в развитието регрес на рационалността и легитимността, който може да се прекъсне само от свиването на системата.

Вътрешната логика на системата, описана от Уолърстейн, произвежда два противоположни феномена - икономическа интеграция и световно общество от една страна и разпадане на света, фрагментация, опит за затваряне в общности от друга. Въпреки, че са диалектически свързани в логиката на институционализирането на световния пазар универсализацията и партикуларизацията се възприемат като два *реално* противоположни, антагонистични процеса. Ако е така, те би трябвало да се подчиняват на принципа или – или, т. е. преодоляването на световната система би се случило, ако се премахнат нейните универсализиращи тенденции и се наложат фрагментиращите. Принципът на допълнителността, логиката и-и се оказва неприложима в тази концепция.

В крайна сметка в своята теория Уолърстейн не успява да се измъкне от добре познатите и многократно подлагани на критика ограничения на монокаузалния детерминизъм. Това е подход, който е изключително неподходящ за анализ на многообразните, взаимно преплетени и сложно обусловени процеси, обозначаващи днес като глобализация. Опитът да се съчетае един системен подход с философия на историята, съдържаща определени нормативни компоненти, е довел до резултат, в който предпоставянията са повече от обясненията. Друг тип системни парадигми (Луман), които нямат претенция за критика и визия за революционно свиване на системата, дават според мен повече възможности проблемите на глобализацията да се третира в по-голяма степен комплексно и адекватно.

В рамките на системната парадигма, идваща от Парсънс, където акцентът е не върху промяната, а върху запазването на системата, монокаузалността и фаворизирането на икономиката са избегнати, доколкото стабилността на системата зависи от функционирането на всички структури (икономически, политически, правни и т. н.). Това дава възможност системата да се използва като един полицентричен модел, който би бил много по-адекватен за обхващане на глобализацията във разнообразните и измерения (икономическо, културно, политическо). Преместването на акцента от структурите върху функциите в системната теория на Луман допринася за преодоляване на еднозначния детерминизъм, доколкото една функция може да се изпълнява от множество структури, а една структура да бъде полифункционална. Това дава възможност да се отчете взаимното преплитане на глобализационните процеси, както и противоречивата им посока. Схващането на системата като "автопоетична" (самосъздаваща се) до голяма степен неутрализира постмодерните критики и деконструкции на метафизич-

ческите предпоставки. Този тип теории обаче биха могли да бъдат обект на друг анализ.<sup>1</sup>

## Литература

- Wallerstein Immanuel, *The Modern World System*, I, Academic Press, New York, San Francisco, London, 1974.  
Wallerstein Immanuel, *Utopistik. Historische Alternativen des 21. Jahrhundert*, Promedia, Wien, 2002.  
Robertson R., *Glokalisierung: Homogenität und Heterogenität in Raum und Zeit*, in Beck, Ulrich, (Hrsg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1998.  
Уолърстейн, Им., *Общественое развитие или развитие мировой системы?*, в *Вопросы социологии*, т.1, 1/1992.  
Маркс, К., Енгелс Фр., *Манифест на комунистическата партия*, София, ГАЛ-ИКО, 1999

<sup>1</sup> Този материал е част от по-голяма разработка по проблемите на глобализацията.